

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 4, Sayı 1 (Mart 2007)

Mak. #8, ss. 87-101

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

‘Ubeydu’llāh Han’ın iki eseri: *Şabr-nāme* ve *Şevk-nāme*

Talip Yıldırım

Niğde Üniversitesi

Ahmet Büyükakkaş

Niğde Üniversitesi

ÖZET

Çağatay edebiyatında mühim yeri olan Ubeydullah Han, şairleri, âlim ve sanatkârları korumakla kalmamış, kendisi de Çağatayca, Farsça, Arapça manzum ve mensur eserler meydana getirmiştir. Ubeydî veya Kul Ubeydî mahlâsıyla dinî-fasavvufî ve lâ-dinî konularda şiirler yazmıştır. Makale, sabrın her zaman önemli bir erdem olduğunu anlatan *Şabr-nāme* ve hidayetin başlangıcı olduğu için âşıklara şevk ve zevkin lazım olduğundan bahseden *Şevk-nāme* hakkındadır. Üzerinde çalıştığımız her iki metnin imlâ özellikleri Doğu Türk yazı dili imlâ özelliklerinden farklı değildir. Çalışmada *Şabr-nāme* ve *Şevk-nāme*'nin transkripsiyonlu metinleri verilmiş, dil özellikleri ses ve şekil bilgisi başlıklar altında incelenmiş, metinlerin dizini oluşturulmuştur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Ubeydullah Han, *Şabr-nāme*, *Şevk-nāme*, Doğu Türk edebiyatı, Doğu Türk yazı dili.

ABSTRACT

Ubeydullah Khan who has an important place in Chagatay literature did not only defend poets, scholars and artists, but also created poems and prose works in Chagatay Turkish, Persian and Arabish languages. He wrote poems on religious mysticism and out of religion matters using Ubeydî or Kul Ubeydi nicknames. The article is on two works of Ubeydullah Khan: *Şabr-nāme* and *Şevk-nāme*. *Şabr-nāme* explains that patience is always an important virtue, and *Şevk-nāme* mentions that desire and delight are essential for lovers, since *şevk* is beginning of finding the right way. The punctuation features of the two texts we are studying on are not different from the other texts of the East Turkish literary language. In this study the transcriptional texts and

indexes of Şabr-nâme and Şevk-nâme has been presented and the phonetic and morphological features of the texts has been determined.

KEY WORDS

Ubeydullah Khan, Şabr-nâme, Şevq-nâme, Eastern Turkish literature, Eastern Turkish literary language

1. Takdim

Ubeydullah Han, Maverâünnehr Özbeklerinin bağımsız, güçlü siyâsî bir birlik hâlinde ortaya çıkmasını sağlayan Ebu'l-Hayr Han'ın (1411-1468) oğlu Şahbudak Sultan'ın ikinci çocuğu Bahadır lâkaplı Mahmud Sultan'ın (doğumu 1454) oğludur. H. 893 / M. 1488-89 tarihinde doğmuştur. Doğum tarihi Hofman'da H. 892 / M. 1486/87 olarak kayıtlıdır. Şeybânî'nin 1510 yılında öldürülmesinden sonra tahta, kısa bir süre için amcası Süyünc Hoca Han getirilmiştir. Süyünc Han tahta geçer geçmez bazı bölgeleri nüfuzlu kimselerin idaresine bırakmış ve bu arada Buhara'yı da Ubeydullah Sultan'a bırakmıştır. Aynı yıl (1510), Süyünc Han'ın yerine Köçküncü Han tahta getirilmiştir. Ubeydullah Han, Köçküncü zamanında çok önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bir taraftan Buhara'yı idare ederken diğer taraftan da Köçküncü'nün askerî işlerini yürütmüştür. Bu dönemde Safevîlere karşı aktif bir siyaset takip etmiş ve 1511-1539 yılları arasında Safevîler üzerine çeşitli seferler düzenlemiştir. 1530 yılında Köçküncü Han'ın vefatından sonra tahta Ebu Said geçmiş, Ebu Said'in 1532 yılında ölümünden sonra da 1533 yılında Ubeydullah Han, Maverâünnehir Şeybânîlerinin başına geçmiştir. Hanlığı süresince Safevîlerle olan mücadelelere devam ederek onları Maverâünnehir'den tamamen atarak Horasan bölgesine de yağma akınları düzenlemiştir. Onun zamanında hanlık eski gücüne kavuşmuştur. 1538 tarihinde Harizm Hanlığını işgal ettiyse de Harizm Şeybânîleri, 1539'da Harizm'i geri aldılar. Bu hadiseden kısa bir süre sonra da Buhara'da 1539 yılında elli üç yaşında vefat etmiştir (Kaya 2003:2).

Ubeydullah Han, Şeybânî sülalesi içinde kültür seviyesi yüksek bir prens olarak göze çarpar. Ubeydi veya Kûl 'Ubeydi mahlâsiyle şiirler yazmıştır. Kırâat, tefsir, hadîs ve fıkıh gibi İslâmî ilimlere esaslı surette vâkîf olan, Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir yazacak kadar iyi bilen Ubeydullah Han, güzel sanatlara karşıda büyük bir alâka göstermiştir. Hattat, nakkaş ve musikişinas olmakla beraber şairlikle şöhret kazanmıştır (Köprülü 1977: 312). Ayrıca Eckman (1996: 407-408), Ubeydullah Han'ın din ve tasavvuf konularında da şiirleri bulunduğunu, onun en önemli hizmetinin Çağatay edebiyatında hikmet tarzını canlandırması olduğunu ifade etmiştir (Kaya 2003:1).

Sabrın her zaman önemli bir erdem olduğunu ve onunla her zaman gayeye ulaşmak mümkün olduğunu anlatan *Şabr-nâme* ve hidayetin başlangıcı olduğu için

âşıklara şevk ve zevkin lazım olduğundan bahseden *Şevk-nāme* (Eckmann 1996: 407-408) Nuruosmaniye Kütüphanesi 5000 / 2 numarada kayıtlı *Hikemiyāt* adlı eserin 138a-139a varakları arasındadır.

2. Eserleri

Arapça: *Maḳālāt* (Arapça şiirler). Farsça: 1. *Dīvān*. 2. *Cihān-gīr-nāme* (mesnevi). 3. *Metālī 'u'l-enfās-i ḥāḫra*. Çağatayca: 1. *Dīvān*. 2. *Risāle-i fī-Ḥaḳḳ-ı Mesā'il-i Vuḫū'* (Yıldırım 2003: 127-164). 3. *Āyret-nāme* (mesnevi). 4. *Şabr-nāme* (mesnevi). 5. *Şevk-nāme* (mesnevi). 6. *Şalavāt-nāme* (müseddes). 7. *Terceme-i Ḳavā'idü'l-Ḳur'ān ve Fevā'idü'l-Furḳān* (Kıraat ilmine dair Farsçadan çeviri). 8. *Hikemiyāt*. 9. Bunların dışında, *Nām-ı Ḥaḳ* adlı bir eserin Çağataycaya çevirisi, fıkah ilmine dair risaleler, Çağatayca tefsir ve bir hadis tercümesi vardır (Kaya 2003: 2).

3. Dil İncelemesi

3. 1. Ses Bilgisi Özellikleri

3.1.1. Ünlüler

3.1.1.1. Ünlü değişikliği

İlk hecede i < e

ir- N138b / 5 [*er*- EDPT 193]: krş. *er*- OY (KTG 9), DLT (I/24-26), NF (36-11).

dik N138a / 2 [*teg* EDPT 475]: krş. *teg* OY (BKD 11), DLT *tek* (I/354-18); *teg* NF (7-5).

kirek N138b / 9 [*kergək*- EDPT 742]: krş. *kergək* OY (KTD 4); *kerek* DLT (I/126-3), NF (16-8).

ni N139a / 16 [*ne* EDPT 774]: krş. *ne* OY (KTD 9), DLT (I/53-15), NF (28-15).

niçe N139b / 10 [*neçe* EDPT 775]: krş. *nençe* OY (BKK 9), DLT (I/49-213); *neçe* NF (65-15).

yir N139b / 10 [*yer* EDPT 954]: krş. *yer* OY (KTD 1); *yēr* DLT (I/33-6); *yer* NF (38-7).

3.1.1.2. Ünlü Düşmesi

Ünsüzle biten kelimelerde ek aldıktan sonra vurgusunu yitiren orta hecenin dar ünlüsünün düştüğü görülür. Burada da *ağz* kelimesinde bu görülmektedir: *ağz+ıñgā* (N139a / 24)

3.1.2. Ünsüzler

3.1.2.1. Ünsüz deęişmeleri

b > m

munuᅇ (N138a / 2)

t > d

Kelime başındaki t- birkaç kelime de d-'ye dönüşür. Bu Çağatay Türkçesinde özellikle Nevâyî'den sonra görülür. Bunlar Oęuz unsurlarıdır.

dî- N138b / 5 [< *tê-* EDPT 433]: krş. *tî-* OY (KTD 9); *tê-* DLT (I/74-2); *te-* NF (26-5).

durur N139a / 16 [< *tur-ur* EDPT 529]: krş. *turur* DLT (III/180-26), NF (15-11).

3.1.2.2. Ünsüz Düşmesi

b- > Ø

bol- > *ol-*: *bol-* N139b / 5, Ayrıca Oęuz grubu Türkçelerinde olduğu gibi: *ol-* N138b / 3

-r- > Ø

bile N138b / 14 [< *birle* EDPT 364]: krş. *birle* OY (KTG 4), DLT (I/157-4), NF (2-8).

imestür N140a / 18

-g- > Ø

kirek N138b / 9 [< *kergek* EDPT 742]: krş. *kergek* OY (KTK 10); *kerek* DLT (I/163-19), NF (4-6).

3.2.Şekil Bilgisi Özellikleri

3.2.1. İyelik Ekleri

Tekli 2. Şahıs iyelik +iᅇ, +iᅇ;

ağz+iᅇęa (N139a / 24), *yir+iᅇ* (N139b / 10)

Teklik 3. şahıs iyelik +ı, +si;

şevk+ı (N140a / 18), *işk+ıda* (N140a / 18), *murād+ı* (N139b / 6), *miᅇāh+ı* (N138b / 7),

mertebe+si (N138b / 4), *baş+ı* (N140a / 13), *cām+ı* (N139a / 24)

3.2.2. Çokluk +ler:

gebr+ler (N139a/20), *iş+ler ğa* (N138b / 3), *it-kenlerini* (N139a / 18).

3.2.3. Hâl Ekleri

3.2.3.1. Yalın Hâl: Eksizdir

3.2.3.2. Tamlayan Hâli: +iŋ, + niŋ, + niŋ, + nuŋ:

siniŋ (N138b / 7) *vasl+nuŋ* (N140a / 15), *şabr+nuŋ I* / 10), *munuŋ* (N138a / 2), *kişi+niŋ* (N138b / 10).

3.2.3.3. Belirtme Hâli: +nı, +ni, +ın, +in, +i:

‘ālem+ni (N140a / 14), *aru* (N139b / 10), *‘āşık+ı* (N139b / 9), *barça+nu* (N140a / 15), *ğam+nu* (N140a / 14), *il+ni* (N140a / 19), *şābir+ni* (N138b / 6), *kişi+ni* (N140a / 20), *dād+m* (N139a / 15), *mağşūdım+m* (N138b / 14), *murād+m* (N139a / 15), *öz+in* (I / 1), *sini* (N139a / 22).

3.2.3.4. Yönelme Hâli: + ğa, +ge, +ka:

ādem+ğa (N139b / 3), *ehl+iğa* (N139b / 1), *hıyl+ğa* (N139b / 1), *ağız +iŋğa* (N139a / 24), *mertebe+siğa* (N138b / 9), *sem +ğa* (N138a / 2), *şabr+ğa* (N138b / 8), *vasl +ğa* (N139b / 5), *nebr+ge* (N138b / 5), *rāhāt+ka* (N139a / 22), *‘āşık+ka* (N140a / 17), *devlet +ka* (N139a / 22).

3.2.3.5. Kalma Hâli: +da, +de;

iç+inde (N138b / 12), *kaş+ıda* (N140a / 20), *reh-nümmālūka+da* (N139b / 4), *‘ışk+ıda* (N140a / 18), *köŋül+de* (N139b / 5).

3.2.3.6. Ayrılma Hâli: +dın, +din;

sarı+dın (N140a / 21), *şabr+dın* (N138a / 2), *dağdağa+dın* (N138b / 4), *andın* (N139a / 19), *köŋül+din* (N140a / 14).

3.2.3.7. Vasıta Hâli:

ile (N139a / 15)

3.2.4. Fiil Çekimi

3.2.4.1. Geniş Zaman

- r *iyle-r* (N138b / 13),
-ar, -er *tap-ar* (N138b / 14), *kör-er* (N138b / 14),
-ur, -ür *ol-ur* (N139a / 19), *kal-ur* (N139b / 9, 21), *ol-ur* (N138b / 3), *sal-ur* (N138b / 8),
kiter-ür (N140a / 14), *ir-ür* (N138b / 8, 25), *körset-ür* (N139b / 10, 14).

Geniş Zamanın Olumsuzu

- mas, -mes *bol-mas* (N138b / 11), *koy-mas* (N139b / 5), *di-mes* (N138b / 5), *yit-mes*
(N139a / 24).

3.2.4.2. Görülen Geçmiş Zaman

- dı, -di, -tı *bol-dı* (N139b / 5), *ül-dı* (N139b / 6), *ur-dı* (N138a / 2), *yitkür-di* (N138a /
2), *tap-tı* (N139a / 15).

3.2.4.3. Şart

- sa, -se *bol-sa* (N138b / 11), *ol-sa* (N139a / 23), *yit-se* (N139a / 17).

Olumsuz

- masa *bol-masa* (N138b / 5) (N139b / 8).

3.2.4.4. Emir

- Teklik 2. şahıs eksiz *it* (N139a / 23), *yöri* (N139a / 21).

- kil *it-kil* (N138b / 9)

- Çokluk 2. şahıs *-ingiz bil-ingiz* (N140a / 18).

3.2.5. Zarf Fiil

- a *kal-a* (N140a / 12)

- p, -ıp, -up *bar-ıp* (N139b / 1), *bol-up* (N139a / 21), *it-ip* (N139a / 19), *iyle-p* (N140a /
16).

- iban *kal-iban* (N139b / 7).

- may, -mey *kal-may* (N139a / 18), *yit-mey* (N139b / 5).

3.2.6. Sıfat Fiil

-ğan, -gen, -ken *bol-ğm* (N139b / 1), *yit-gen* (N140a / 15). *yit-ken* (N138a/ 1), *ķal-ğan* (N140a / 16), *itķir-gen* (N140a / 15).

-ğuçı, -küçi *ķal-ğuçı* (N140a / 19), *it-küçi* (N140a / 19).

4. Metinler

I

Şabr-nāme

- N138a** şabr ehliġa özin yār itken
şabrniġg mertebesiġa yitken
- şabrdın harf munuġg dik urdı
sem‘ ġa uşbu şıfat yitķürdi
- N138b** şabrdın hāşıl olur barça murād
şabrdındur barı işlerġa küşād
- şabrniġg mertebesi ‘ālīdür
kim barı daġdaġadın hālīdür
- 5 şabr eger bolmasa hūb ey şābir
Hak dimes irdi nebīġe *faşbir*
- şabr şābirni mu‘ azzam iyler
il ara asru mūkerrem iyler
- şabrdur şabr ferāh miftāhı
mūşkil iş ‘uķdesiniġg fettāhı
- şabrġa ‘āşık irür feth u zafer
zafer u feth salur anġa nazār
- ger kirek feth saġa şabr itkil
şabrniġg mertebesiġa yitkil
- 10 ir kişiniġg işidür şabr itmek
şabrniġg ġāyeti hem yitmek

şabrlık kişi peşimân bolmas
bolsa hem asru perişân bolmas

şabr kııl şabr ʿ aceb yâridür
ğam-gede içinde gam-ğ̃âridür

kim ki Eyyüb kibi şabr iyler
kim ki Yaʿ kûb kibi şabr iyler

tapar ol şabr bile maşsûdın
körer ol şabr metâʿ ı sûdın

N139a

15 şabr ile taptı murâdın ʿ âşık
taptı hem şabr ile dâdın ʿ âşık

şabr kıılmağ ni belâ hûb durur
ni belâ hûb u ni mağbûb durur

cevr yitse cezaʿ itmiş bolma
şabr iyle fezaʿ itmiş bolma

Tiņgri sivme<y> cezaʿ itkenlerni
şabr kıılmay fezaʿ itkenlerni

şabr itip Hağ sarı bolsañg mâyil
bolur andın sañga rağmet nâzil

20 Tiņgri üçün müteşabbır bolma
gebrler dik mütekebbir bolma

şabr ehli kibi yörü zâr bolup
dâyimâ şâbir u şabbâr bolup

yitkürür şabr sini devletğa
sürmedi ʿ ıyş bile rāhatğa

ʿ ıyş u rāhat kirek olsa şabr it
bağt u devlet kirek olsa şabr it

kılmasañg şabr cefâ eyyâmı
yitmes ağzıñgga ferâgat câmı

25 şabrnıñg evveli ger mihnet irür
ağiri rûğ-fezâ rāhat irür

II

Şevk-nāme

- N139b** ol ki şevk ehliğa hem-dem bolğan
barıp ol haylğa maħrem bolğan
- şevk bābıda muniŋ dik sözler
zevk bābıda muniŋ dik sözler
- şevk ile söz kirek ādemğa
zevk ile söz kirek ādemğa
- şevkdür vasl sarı rāh-nümā
reh-nümālıkda ‘aceb rūh-fezā
- 5 şevk kim boldı köngülde zāhir
koymas ol vaşlğa yitmey āhir
- şevk kim kıldı köngülde menzil
boldı maqşūdı vü murādı hāşıl
- dāyimā şevk sarı māyıl bol
şevk hāşıl kılıban vāşıl bol
- şevk eger bolmasa rehber bir dem
bolmaguŋdur aŋğa bir dem hem-dem
- şevk āgāh kıılır ‘āşıkını
asru dil-h’āh kıılır ‘āşıkını
- 10 ger yiriŋ niçe yırak bolsa aŋğa
kōrsetür yavuq anı şevk saŋğa
- şevk dik rāh-berī bolmastur
zevk dik hem seferī bolmastur
- N140a** şevk hāşıl kıla kōr Tiŋri üçün
zevk hāşıl kıla kōr Tiŋri üçün
- şevkdür şevk hidāyet başı
‘ışk ehliğa ‘ināyet başı
- kiterür şevk köngüldin ğamını
kōrsetür hiç saŋğa ‘ālemni

- 15 şevkdür barçanı terk itkürgen
vaşlınıñ Ka‘be’siğa yitkürgen
- şevkdür barçanı ‘aşık kılğan
‘aşık iylep aña lāyık kılğan
- şevk ile zevk kirek ‘aşıkça
zevk ile şevk kirek ‘aşıkça
- şevkı yok ‘aşık imestür biliñiz
‘ışkı da şādık imestür biliñiz
- şevkdür kılguçı ‘aşık ilni
itküçi ‘ışkıda şādık ilni
- 20 şevk iyler kişini hāletlīg
hāl ehli kaşıda hürmetlīg
- yitkürür gül sarıdın şevk peyām
hem kılur bülbül işin zevk temām
- şevksiz bolma ‘Ubeydi bir dem
zevksiz bolma ‘Ubeydi bir dem
- şevk ile zevk kılur māyil aña
zevk ile şevk kılur vāşıl aña

5. Dizin

‘**aceb** < Ar. acayip, tuhaf, şaşırtıcı: N138a / 12; N139b / 4.
ādem < Ar. insan: ā+ğa N139b / 3.
āğāh < Far. bilgili: ā. kıl- N139b / 9.
ag(ı)z ağız: a+ıñğā N139a / 24.
āhır < Ar. son: N139b / 5. ā.+i N139a / 25.
‘ālem < Ar. dünya, kainat; halk: ‘ā+ni N140a / 14.
‘ālī < Ar. yüksek, yüce: ā+dür N138b / 4.
añğa ona: N138b / 8; N139b / 8, 10, 16, 22.
andın ondan: N139a / 19.
anı onu: N139b / 10.
ara ara, iç, içinde: N138b / 6.
asru çok: N138b / 6, 11; N139b / 9.
‘aşık < Ar. aşık: N138b / 8, 15; N140a / 16, 18, 19; ‘ā+nı N139b / 9; ‘ā+ka N140a / 17.
bāb < Ar. konu: b+ıda N139b / 2.
baht < Far. baht, talih; kısmet: N139a / 23.

bar- varmak: b-ıp N139b / 1.
barça bütün, hepsi: N138b / 3; b+nı N140a / 15, 16.
barı bütün, hepsi: N138b / 3, 4.
baş başlangıç: b+ı N140a / 13.
belā < Ar. bela, musibet: N139a / 16.
bil- bilmek: b-iñiz N140a / 18.
bile ile, beraber; birlikte: N138b / 14, 22.
Bir bir: N139b / 8, 22.
bol- olmak: b-dı N139b / 5, 6; b-ur N139a / 19; b-mas N138b / 11; b-mastur N139b / 11; b-mağunğdur N139b / 8; b-sağ N139a / 19; b-sa N138b / 11; N139b / 10; b-masa N138b / 5; N139b / 8; b. N139b / 7; b-ma N139a / 17, 20; N140a / 22; b-ğan N139b / 1; b-up N139a / 21.
bulbul < Ar. bülbül: N140a / 21.
cām < Far. cam; kadeh: c+ı N139a / 24.
cefa < Ar. cefa, sıkıntı: N139a / 24.

- cevr** < Ar. eziyet, cefa, zulüm: N139a / 17.
cez' N139a / 17, 18.
dād < Far. vergi, ihsan: d+ın N139a / 15.
dağdaga < Ar. gürlütü, patırtı: d+dın N138b / 4.
dāyimā < Ar dayıma: N139a / 21; N139b / 7
dem < Far. zaman, an: N139b / 8, 22.
devlet < Ar. baht açıklığı, ikbal, devlet: N139a / 23; d+ka N139a / 22.
di- demek, söylemek: d-mes ir- N138b / 5.
dik gibi: N138a / 2, 20; N139b / 2, 11.
dil-ḥ'āh < Far. gönül isteği, gönül dileği: d. kıl- N139b / 9.
durur -dır / dir: N139a / 16.
eğer < Far. eğer, şayet: N138b / 5; N139b / 8.
ehl < Ar. ehil: e+i N139a / 21; N140a / 20; e+iğa I / 1; N139b / 1, 13.
evvel < Ar. önce: e+i N139a / 25.
ey ey, hey: N138b / 5.
eyyām < Ar. ç. zaman: e+i N139a / 24.
Eyyüb < Ar. ö. i. sabrın timsali olarak gösterilen Hz. Eyyub: N138b / 13.
faşbir < Ar. Kur'an: "sabret": N138b / 5
ferāgat < Ar. vaz geçme, el çekme: N139a / 24.
ferāh < Far. bol, geniş, sıkıntıda olmayan: N138b / 7.
feth < Ar. galibiyet, zafer: N138b / 8, 9.
fettāh < Ar. açan, açıcı; kullarının kapalı işlerini açan, Cenābhak: f+i N138b / 7.
feza' N139a / 17, 18.
gam < Ar. kaygı, üzüntü: ğ+m N140a / 14
gam-gede < Ar. Far. b.i. tasa evi: N138b / 12.
gamḥ'ārī < Ar. Far. b.i. gam yiyici, ğ+dür N138b / 12.
gāyet < Ar. nihayet, uç: ğ+i N138b / 10.
gebr < Far. Mecusi, ateşe tapan kimse: g+ler N139a/20.
ger < Far. eğer: N138b / 9, 25; N139b / 10
gül < Far. gül: N140a / 21.
Ḥaḥ < A. Allah, Tanrı: N138b / 5; N139a / 19.
hāl < Ar. hal, durum, şimdiki zaman; cezbe: N140a / 20.
hāletḥ < Ar. T. haletli, durumlu: N140a / 20.
hālī < Ar. müstesna, ari: h+dür N138b / 4.
harf < Ar. alfabeyi meydana getiren işaretlerin her biri; söz, lakırdı: h. ur- N138a / 2.
hāşıl < Ar. ortaya çıkan, meydana gelen: ḥ. bol- N139b / 6; ḥ. kıl- N139b / 7, 12; ḥ. ol- N138b / 3.
ḥayl < Ar. zümre, grup: ḥ+ğa N139b / 1.
hem < Far. da, de; ve: N138b / 10, 11, 15; N139b / 11, 21.
hem-dem < Far. dost, arkadaş: h. bol N139b / 1, 8
hiç < Far. hiç: N140a / 14.
hidāyet < Ar. doğru yola girme; Hakkı aramak arzusu: N140a / 13.
Ḥüb < Far. güzel, iyi: N138b / 5, 16; ḥ. durur N139a / 16
hürmetḥ < Ar. T. hürmetli, saygılı: N140a / 20.
'ışk < Ar. aşk: N140a / 13; 'i+ıda N140a / 18, 19.
'ıys < Ar. yaşayış, yaşama: N139a / 22, 23.
i- imek fiili: i-mestür N140a / 18.
iç iç, içeri; kalp, yürek, gönül: i+inde N138b / 12
il halk: N138b / 6; i+ni N140a / 19.
ile ile: N139a / 15, 17; N139b / 3, 17, 22.
'ināyet < Ar. yardım: N140a / 13
ir er, kişi: N138b / 10.
ir- imek fiili: irdi N138b / 5; i-ür N138b / 8, 25.
iş iş: N138b / 7; i+lerğa N138b / 3; i+in N140a / 21; i+idür N138b / 10.
it- etmek, yapmak: i. N139a / 23; i-kil N138b / 9; i-mek N138b / 10; i-küçi N140a / 19; i-ken I / 1; i-kenleri N139a / 18; i-ip N139a / 19.
itkür- ettirmek: i-gen N140a / 15
iyile- eylemek: i-r N138b / 6, 13; N140a / 20; i-p N140a / 16
Ka'be <Ar. Müslümanların belirli zamanlarda ziyaret ettikleri bina; namaz kılarken yönelinen taraf: k+siğa N140a / 15
kaş ön, huzur: k+ıda N140a / 20.
kıl- kılmak, yapmak: k-dı N139b / 6; k-ur N139b / 9, 21; k-masaḅ N139a / 24; k. N138b / 12; k-mak N139a / 16; k-ğan N140a / 16; k-ğuçı N140a / 19; k-a N140a / 12; k-ıban N139b / 7; k-may N139a / 18.
ki < Far. ki: N138b / 13; N139b / 1
kibi gibi: N138b / 13, 21.
kim 1. kimse 2. ki; kim: N138b / 4, 13; N139b / 5, 6.
kirek gerek: N138b / 9; N139b / 3, 17; k. ol- N139a / 23.
kişi kişi: N138b / 11; k+niḅ N138b / 10; k+ni N140a / 20.
kiter- gidermek: k-ür N140a / 14.
koym- koymak, bırakmak: k-mas N139b /

5.
könğül gönül: k+de N139b / 5, 6; k+din N140a / 14.
kör- görmek: k-er N138b / 14; k. N140a / 12.
körset- göstermek: k-ür N139b / 10, 14.
küşād < Far. açma: N138b / 3.
lâyık < Ar. layık, uygun: l. kııl- N140a / 16
maḥbûb < Ar. sevgili: m. durur N139a / 16.
Maḥrem < Ar. çok samimi, içli dışlı; sırdaş, gizli olan: m. bol- N139b / 1.
maḫşûd < Ar. maksat, gaye; istek: N139b / 6; m+ın N138b / 14.
mâyil < Ar. meyilli, istekli: N139a / 19; N140a / 22; m. bol- N139b / 7.
menzil < Ar. konaklanan yer, menzil: m. kııl- N139b / 6.
mertebe < Ar. basamak, derece; rütbe; mikdar: m+si N138b / 4; m+siğa N138b / 9.
metâ' < Ar. satılacak mal, sermaye: m+ı N138b / 14.
miftâh < Ar. anahtar: m+ı N138b / 7.
mihnet < Ar. zahnet, eziyet, sıkıntı: m. irür N139a / 25.
mu'azzam < Ar. büyük, iri, kocaman: m. iyle- N138b / 6.
munıng bunun: N139b / 2.
munuḡ bunun: N138a / 2.
murâd < Ar. arzu, istek: N138b / 3; m+ı N139b / 6; m+ın N139a / 15.
mükerrem < Ar. muhterem, sayılan, saygı-değer, ululandırılan: m. iyle- N138b / 6.
müşkil < Ar. güç, zor: N138b / 7.
mütekebbir < Ar. kibirlenen, kibirli: N139a / 20.
müteşabbır < Ar. sabreden: N139a / 20.
nazar < Ar. bakış; teveccüh, iltifat: N138b / 8.
nâzil < Ar. inmiş, inen: N139a / 19.
nebî < Ar. peygamber, Hz. Muhammed: n+ge N138b / 5.
ni ne: N139a / 16.
niçe nice, nasıl, ne kadar: N139b / 10.
ol o: N138b / 14; N139b / 1, 5.
ol- olmak: o-ur N138b / 3; o-sa N139a / 23.
öz kendi: ö+in I / 1.
perîşân < Far. perişan, dağınık: p. bol- N138b / 11.
peşimân < Far. pişman, pişmanlık: p. bol- N138b / 11.
peyâm < Far. haber: N140a / 21.
râhat < Ar. rahat, huzur: N139a / 23; r+ka N139a / 22; r. irür N139a / 25.

râh-ber < Far. rehber, kılavuz: r+i "bir kılavuz" N139b / 11.
rahmet < Ar. rahmet, bağışlama, af: N139a / 19.
râh-nümâ < Far. yol gösteren, kılavuz: N139b / 4.
reh-ber < Far. yol gösteren, kılavuz: N139b / 8.
reh-nümâlık < Far. T. kılavuzluk: r+da N139b / 4.
rûḫ-fezâ < Far. Ruh arttıran, ruha canlılık veren: N139a / 25, N139b / 4.
şabbâr < Ar. çok sabırlı, sabrı çok olan: N139a / 21.
şâbir < Ar. sabreden, dayanan: N138b / 5, 21; s+ni N138b / 6.
şabr < Ar. sabır, tahammül, dayanma: I / 1, 6, 7, 12, 14, 15, 17, 21, 22, 24; ş+miḡ I / 1, 4, 9, 10, 25; ş+ga N138b / 8; ş+dın N138a / 2, 3; ş+dındır N138b / 3; s. bol- N138b / 5; s. it- N138b / 9, 10, 19, 23; s. iyle- N138b / 13; s. kııl- N138b / 12, 16, 18; s+dur N138b / 7.
şabrılık < Ar. T. sabırlı: N138b / 11.
şâdik < Ar. sadık, sözüne bağlı: N140a / 18, 19.
sal- salmak: nazar s-ur N138b / 8.
saḡa sana: N138b / 9, 19; N139b / 10, 14.
sarı -a doğru: N139a / 19; N139b / 4, 7; s+dın N140a / 21.
sefer < Ar. sefer, yolculuk: s-i "bir yolculuk" N139b / 11.
sem' < Ar. işitme, dinleme: s+ga N138a / 2.
şîfat < Ar. gibi: N138a / 2.
siniḡ senin: N138b / 7.
sini seni: N139a / 22.
siv- sevmek: s-me<y> N139a / 18.
söz söz: N139b / 3.
sözle- söylemek: s-r N139b / 2.
sûd < Far. kazanç, kar, fayda: s+ın N138b / 14.
sür- sevk etmek: s-medi N139a / 22.
şevk < Ar. arzu, şiddetli istek; heyecan; ışıık: N139b / 1-3, 5-7, 9-14, 17, 21; ş+ı N140a / 18; ş. bol- N139b / 8; ş. iyle- N140a / 20; ş. kııl- N140a / 22, 23; ş+dür N139b / 4, 13, 15, 16, 19.
şevksiz < Ar. T. arzusuz, isteksiz, ışıksız: ş. bol- N140a / 22.
tap- bulmak: t-tı N139a / 15; t-ar N138b / 14.
temâm < Ar. tamam, tam, eksiksiz; bitme, bitirme son: t. kııl- N140a / 21.
terk < Ar. bırakma, vazgeçme: t. itkür-

N140a / 15.

Tiŋri Tanrı, Allah: N139a / 18, 20; N140a / 12.

u < Far. ve: N138b / 8, 16, 21, 23; N139b / 6.

'Ubeydī < Ar. ö.i. Ubeydullah Han, Kul Ubeydi: N140a / 22.

'ukde < Ar. düğüm: N138b / 7.

ur- vurmak : u-dı N138a / 2.

uşbu işbu, işte bu: u. şifāt N138a / 2.

üçün için, yüzünden: N139a / 20; N140a / 12.

vāşıl < Ar. sevdiğine kavuşan, ma'rifetu'llāha nail olan: N140a / 22; v. bol N139b / 7.

vasl < Ar. kavuşma: N139b / 4; v+ğa N139b / 5; v+nıŋ N140a / 15.

Ya'kūb < Ar. ö. i. Hz Yakup: N138b / 13.

yār < Far. dost, arkadaş: y. it- I / 1.

yārī < Far. dostluk, yardım: y+dür N138b / 12.

yavuk yakın: N139b / 10.

yıraq uzak, irak: y. bolsa N139b / 10.

yir yer, toprak: y+iŋ N139b / 10.

yit- yetişmek, ulaşmak, kavuşmak : y-mes N139a / 24; y-se N139a / 17; y-kil N138b / 9; y-mek N138b / 10; y-ken I / 1; y-mey N139b / 5.

yitkür- ulaştırmak: y-di N138a / 2; y-ür N139a / 22; y-ür N140a / 21; y-gen N140a / 15.

yok yok: N140a / 18.

yöri- yürümek: N139a / 21.

zafer < Ar. başarıma; düşmanı yenme, üstün gelme: N138b / 8.

zāhir < Ar. açık belli: z. bol- N139b / 5.

zār < Far. ağlama, inleme; dert: z. bol- N139a / 21.

zevķ < Ar. zevķ. manevi haz, : N139b / 2, 3, 11, 12, 17, 21, 22.

zevķsiz < Ar. T. zevķsiz, manevi hazzsız: z. bol-N140a / 22.

Kısaltmalar

Ar. : Arapça.

BKD: Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü. Bkz. Tekin 1998.

BKG: Bilge Kağan Yazıtı Güney Yüzü. Bkz. Tekin 1998.

BKK: Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü. Bkz. Tekin 1998.

ç. : Çoğul.

DLT : *Divanü Lûgat-it-Türk*. Bkz. Atalay 1943.

EDPT : *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Bkz. Clauson 1972.

Far. : Farsça.

KB : *Kutadgu Bilig*. Bkz. Arat 1979.

KE : *Ķıssaşü'l-Enbiyā*. Bkz. Ata 1997.

krş. : Karşılaştırınız.

KTB: Kül Tigin Yazıtı Batı Yüzü. Bkz. Tekin 1998.

KTD: Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü. Bkz. Tekin 1998.

KTG: Kül Tigin Yazıtı Güney Yüzü. Bkz. Tekin 1998.

KTk: Kül Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü. Bkz. Tekin 1998.

NF : *Nehcü'l-Ferādis*. Bkz. Ata 1998.

O : Ongin Yazıtı. Bkz. Tekin 2000.

OT : Orhon Türkçesi. Bkz. Tekin 2000.

OY : Orhon Yazıtları. Bkz. Tekin 1998.

ö.i. : Özel isim.

T. : Türkçe.

Kaynaklar

ALPARGU M. (1992) Bir Özbek Hanı Ubeydullah Han. *TK*, sayı 346, Şubat, 109-115.

ALPARGU M. (1995) *Türk Dünyası Tarihi Üzerine Araştırmalar -1, Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları*. Ankara.

ALPASLAN N. (1968) *Ubeydullah Han (Ubeydī) ve Divanının Edisyon Kriği*. İstanbul. (İÜEF mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, Tez no: 812).

ARAT R.R. (1975) *Kutadgu Bilig, III İndeks*. Haz. Kemal ERASLAN, Nuri YÜCE, Osman Fikri

SERTKAYA, İstanbul.

- ARAT R.R. (1993). Hakîm Ata. *İslâm Ansiklopedisi*, 5/1 cilt, MEB Yay., İstanbul.
- ATA A. (1997) *Nâşrî'ü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kıssaşî'l-Enbiyâ II*. TDK Yay., Ankara.
- ATA A. (1998) *Nehcü'l-Ferâdis (Dizin-Sözlük)*. TDK Yay., Ankara.
- BESİM A. (1986) *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini*. TDK Yay., Ankara.
- CLAUSON Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- de COURTEILLE P. (1870) *Dictionnaire turc-oriental*. Paris.
- ECKMANN J. (1988) *Çağatayca El Kitabı*. Çev. Günay KARAĞAÇ, İÜEF yay., İstanbul.
- ECKMANN J. (1996) *Çağatay Dili Örnekleri IV, Ubeydullah Han'ın Eserlerinden Parçalar, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Yayına Hazırlayan: Osman Fikri SERTKAYA, TDK Yay. Ankara, 407-438.
- ERASLAN K. (1983) *Hikmet Geleneği, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. cilt II, Ankara, 153-166; *Yesevilik Bilgisi*. Hazırlayanlar: C. KURNAZ ve M. TATÇI, MEB Yay., Ankara 2000, 339-352.
- ERASLAN K. (1986) *Çağatay Şiiri, TD Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, sayı 415, 416, 417, TDK Yay., Ankara, 687-692.
- HOFMAN H.F. (1969) *Turkish Literature, A Bio-Bibliographical Survey*. Section III, Part 1, Volume 6, Utrecht, 40.-53, 294, 303, 310. Ayrıca Volume: 1-3 ve 4-6.
- KAYA Ö. (1998) *Süleyman Hakîm Ata Bakırğanî ve Şiirleri, Türk Dilleri Araştırmaları*, cilt 8, Simurg, İstanbul, 73-209.
- KAYA Ö. (2003) *Doğu Türk Yazı Dili Araştırmaları II, Kul 'Ubeydi ve Kul Şerif*. Bişkek.
- KÖPRÜLÜ F. (1977) *Çağatay Edebiyatı, İslâm Ansiklopedisi*, 3. cilt, MEB Yay.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1978) *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yay., İstanbul.
- ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ (1298) *Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i 'Osmanî*. İstanbul.
- TEKİN T. (1989) *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*. TDK Yay., Ankara.
- TEKİN T. (2000) *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara.
- TEKİN T. (1998) *Orhon Yazıtları*. TDK Yay., Ankara.
- YILDIRIM T. (2003) *'Ubeydu'llah Han: Risâle-yi fi- Haqq-ı Mesâ'il-i Vuzû'*, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* Niğde, 127-164.
- YILDIRIM T. (2006) *Ubeydu'llah Han'ın İki Eseri: Salavat-name ve Gayret-name, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi (Journal of Modern Turkish Studies)*, Cilt 3, Sayı 1, Mart, Ankara, 89-102.

Talip Yıldırım

Yrd.Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Adres: Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, 5110 Niğde.

Tel: (0388) 2112836

e-posta: yildirimtalip@hotmail.com, tyildirim@niigde.edu.tr

Ahmet Büyükkakş

Dr., Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Adres: Niğde Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 51100 Niğde

Tel: (0388) 2252137 e-posta: abuyukakkas@hotmail.com

Yazı Bilgisi:

Alındığı tarih: 20 Temmuz 2006

Yayına kabul edildiği tarih: 10 Aralık 2006

E-yayın tarihi: 27 Mart 2007

Çıktı sayfa sayısı: 15

Kaynak sayısı: 25